

KEISZ ÁGOSTON

Hermina emléke

Pindaros-imitáció és alkalmi költészet Ungvárnémeti Tóth László
Hermina-ódájában

Ungvárnémeti Tóth László 1817–1818 folyamán négy magyar és egy, a magyar szövegektől jelentősen eltérő ógörög változatát publikálta *Hermina* című Pindaros-imitációjának,¹ amelyet József nádor feleségének, Hermina főhercegnőnek a váratlan halála ihletett. A publikált változatokon kívül fennmaradt az óda egyik kézírata, illetve ismerjük a költő szöveghez fűzött néhány kommentárját, magyarázatát² is, így ez a vers a szerző legtöbb változatban ránk maradt, keletkezéstörténetében leginkább dokumentált műve. A szöveg alakulásának folyamata izgalmas példája annak, ahogy Ungvárnémeti Tóth poeta doctusként sorozatos javítások útján eljut a végleges magyar és görög változatokhoz, miközben megteremti annak lehetőségét is, hogy a szövegvariációk az irodalmi nyilvánosság számára is értelmezhetők, követhetők legyenek.³ Az óda jól felismerhetően használja Pindaros epinikionjainak néhány jellegzetes műfaji sajátosságát, amelyek között Ungvárnémeti Tóth kiemelt figyelmet fordít a metrikai hitelességre, így hozva létre – saját bevallása szerint – az első verstani szempontból is hiteles magyar nyelvű Pindaros-utánzatot. Mindezt pedig úgy valósítja meg, hogy eközben a szöveg tökéletesen illik a nádorné tragikus halála után megjelenő, a rendi költészet hagyományaihoz kapcsolódó epicediumok műfaji világába is. Ungvárnémeti Tóth László különböző műfaji hagyományok összekapcsolásával, az elvont életigazságok és a konkrét gyász között harmóniát teremtő alkalmi költeménnyel állított méltó emléket a fiatal nádornénak.

Alkalom szüli a költőt: a Hermina keletkezéstörténete

József nádor második feleségének, a még 20. életévét sem betöltött Hermina főhercegnőnek (1797. december 2. – 1817. szeptember 14.) tragikus halála 1817 őszének fontos eseménye volt. A fiatal anhalti főhercegnő – legalábbis a hivatalosnak nevezhető,

¹ Magyar és görög szövegét lásd: UNGVÁRNÉMETI Tóth László *Művei*, s. a. r. MERÉNYI Annamária, TÓTH Sándor Attila, a görög szövegeket gondozta BOLONYAI Gábor, Bp., Universitas, 2008, (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. század, 9), 358–365. [A továbbiakban: UNGVÁRNÉMETI Tóth *Művei*] – A változatokat lásd: *Uo.*, 613–614, 623–636. – A görög szöveg magyar nyersfordítását lásd e tanulmány végén. – Az elemzés során a görög szövegre támaszkodom, a magyar szöveg eltéréseit külön jelzem.

² Az ódához fűzött jegyzetekben: UNGVÁRNÉMETI Tóth *Művei*, 380–381. – Kazinczynak írt levelében: *Uo.*, 591. (1819. március 13.) – Pindarosról szóló tanulmányában: *Uo.*, 516–519.

³ Ungvárnémeti Tóth görög verseinek keletkezéstörténetét lásd: KEISZ Ágoston, *Az ógörög zsenéktől a Pindaros-imitációkig. Ungvárnémeti Tóth László görög verseinek keletkezéstörténete*, ItK, 127(2023), 3. sz., 296–331.

személyes részletekben gazdag életrajzát is magába foglaló *Gyászpompa* című kis kötet szerint⁴ – szerelmi házasságot kötött József főherceggel 1815. augusztus 20-án, akivel ugyanezen életrajz beszámolója szerint boldog házasságban élt a nekik jutott rövid idő alatt. 1817-ben Hermina teherbe esett, és noha „[t]erhes állapotja idejének az első fele sok egészségbeli változásokat vont maga után; annyival szerentséesebb volt annak másik fele, melyben egészsége egészen helyre állván, minden szíveket örömmel és édes reménységgel tölte meg.”⁵

Mivel Hermina egészséges volt, és a szülés megindulását október elejére várták, 1817 szeptemberében József nádor úgy érezhette, hogy nyugodtan udvarának gondoskodására bízhatja feleségét arra a néhány napra, amíg Nagyszombatban fogadja anyósát, a Magyarországra érkező Amália Karolina főhercegnőt és két sógornőjét, Adelheidát és Emmát.⁶ József nádor, aki első feleségét, Alexandrovna Pavlovna orosz nagyhercegnőt is szülés után fellépő betegség következtében veszítette el 1801-ben,⁷ bizonyára nem hagyta volna magára várandós feleségét, ha komolyabb egészségügyi kockázat áll fenn. József nádor, aki a *Gyászpompa* szerint⁸ korábban mindössze egyszer távozott el felesége mellől annak terhessége alatt, szeptember 12-én, pénteken indult útnak Nagyszombatba, ahol szeptember 14-én, vasárnap délből találkozott rokoniával. A nádor nem tudhatta, hogy előző nap, vagyis szeptember 13-án, szombaton este az októberre várt szülés nagy fájdalmak közepette váratlanul megindult. Másnap Hermina egészséges ikergyermekeknek, Hermina Amáliának és a későbbi nádornak, Istvánnak adott életet, ám a szülés nyomán fellépő komplikációk miatt ő maga 1817. szeptember 14-én, vasárnap 14 óra körül meghalt.

József nádor és Hermina családtagjai másnap, szeptember 15-én, hétfőn Esztergomban értesültek a tragikus eseményről, estére pedig Budára értek, ahol már csak a halott Herminától búcsúzhattak el. Mivel Hermina a Habsburg családban szokatlan módon református volt, szeptember 18-án, csütörtökön Cleymann Károly református prédikátor búcsúztatta a budai várban. Ezt követően a holttest „egy ékes gyászpallotába vivődött, hol három napig hagyódott, u. m. tsütörtökön, pénteken, és szombaton, a’ számasan seregglő nép nézésére.”⁹ Szeptember 20-án, szombaton fényes

⁴ *Hermine ausztriai Ts. K. Fő-Hertzegasszony halotti gyászpompája*, kiad. BRUNN Fridrik Ágost, CLAYMANN Károly, Bestben (Pest? Bécs?), Pickler Antal betűivel, 1817, 13. – A kötet a bevezető életrajz után a Hermina búcsúztatásának különböző állomásain elhangzott igei hirdetéseket tartalmazza. – József nádor és Hermina házasságáról lásd még a korabeli sajtóhírekre és ma már nem ellenőrizhető forrásokra támaszkodó beszámolót is: VAY Sarolta, *A szép palatinusné = Uő, Régi magyar társasélet*, Bp., Magvető, 1986, 178–188.

⁵ *Hermine ausztriai Ts. K. Fő-Hertzegasszony halotti gyászpompája...*, i. m., 14.

⁶ Uo.

⁷ Az Alexandrovna Pavlovna halála utáni megemlékezés különböző formáit VADERNA Gábor mutatja be: VADERNA Gábor, *A költészet születése: A magyarországi költészet történetének társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Bp., Universitas, 2017, 174–182.

⁸ *Hermine ausztriai Ts. K. Fő-Hertzegasszony halotti gyászpompája...*, i. m., 15.

⁹ Uo., 27.

gyászmenet kísérte a koporsót az éppen csak építeni kezdett, a mai Kálvin téren álló pesti református templomhoz, amelynek kriptájában nyugodott Hermina egészen addig, mígnem a koporsót a pesti árvíz után, 1838-ban át nem vitték a budai várban kialakított nádori kriptába.¹⁰

A Hermina váratlan haláláról beszámoló szövegek a rangos személy elhunyt fölötti hivatalos gyásznál nagyobb, őszintébbnek tűnő veszteségérzetről és együttérzésről tanúskodnak. A főhercegnő – jószolgálati tevékenysége miatt is¹¹ – osztozott férje népszerűségében, aki Hermina halálával már második fiatal feleségét veszítette el. A két város lakói „gyakran örvendezve látták [...], midőn a Fő-Hertzegaszzzony sétálván vagy kikotsizván őket barátságos angyali tekintettel köszöntötte”.¹² Nem csoda, hogy a gyász hír nagy megdöbbenést keltett:

Vasárnap délután [1817. szeptember 14-én] véletlen és szomorú hír futotta el a két várost, s mivel kiki magában óhajtotta, hogy meg ne igazodnék, késett elhinni. De, fájdalom, tsak ugyan igaz volt az a mindnyájunkat érzékeny szomorúságba merítő eset, hogy 2 óra után ő Tsász. Kir. Fő Herczegsége, Hermine Fő Herczeg Aszzzony, tisztelt és szeretett Palatinusnének, két magzatnak elszülése után izibe meg halt.¹³

Varga József karcagi prédikátor Herminát búcsúztató prédikációjában még tovább emelte a gyászeset jelentőségét: „És ímé, mikor az isteni gondviselés láttatnék ezen bódolg reménységet betölteni, hogy 300 esztendők múlva születessék valaha, a szép Buda Várában Királyi vérből való Tsemete; az örvendetes izenetnek szava helyett, akkor hangzik ama magas helyről ez a szomorú szózat...”¹⁴

Ungvárnémeti Tóth László Hermina halálakor már negyedik, végzős évét kezdte meg a pesti egyetem orvosi fakultásán, és fiatal kora ellenére már önálló verseskötetet

¹⁰ *A Kálvin téri kriptá titkai*, szerk. Kő András, Susa Éva, Bp., Kortárs, 2014, 92.

¹¹ Ungvárnémeti Tóth barátja és medikustársa, Cseresnyés Sándor az „asszonyegyesülethez” címzett igényes kiadványban búcsúzott Herminától: CSERESNYÉS Sándor, *Elégia kedves emlékezetű Hermine császári királyi herczeg aszzzonyunk hamvai felett: A nagy méltóságú aszzzony-egyesülethez*, Pest, Trattner, 1818. – A kötet németül és magyarul is tartalmazza Cseresnyés elégiáját, az első oldalpáron pedig magyarul és németül Dukai Takách- és Ungvárnémeti Tóth-idézeteket tartalmaz. Cseresnyés elégiájában utal a halál közvetlen körülményeire, a távol lévő, majd a Hermina édesanyjával és testvéreivel hazaérkező József nádorra (16, 18). A csak magyarul közölt előszóban a nemes asszonyegyesületet és Hermina egyesületben játszott szerepét méltatja (V–VI.). Érdekes, hogy az elégia több, Ungvárnémeti Tóth által is használt szófordulatot tartalmaz (*hamvvödör*, *Lucina*, *geniusz*, *himen*). – Az „Asszonyi Jótévő Intézet” a *Hazai s Külföldi Tudósítások* szerint 1817 áprilisában alakult, működéséről a lap júliusban részletes beszámolót közölt: *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1817, 2. félév, 9. sz. (július 30.), 65–67. – A Hermina által kezdeményezett jótékonyági egyesület működéséről és a főhercegnő népszerűségéről Vay S. is beszámol: VAY, i. m., 179–181.

¹² *Hermine ausztriai Ts. K. Fő-Hertzegaszzzony halotti gyászpmája...*, i. m., 27.

¹³ *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1817, 2. félév, 23. sz. (szeptember 17.), 177.

¹⁴ VARGA József, *A bódolg emlékezetű cs. k. fő herczeg aszzzony Hermine, József, magyar királyi herczeg felesége keserű halálán a húséges kunok könnyhullatásai...*, Karcag, 1817, [17].

is közrebocsátott (1816).¹⁵ Pesti lakosként talán ő is ott bámészkodott a gyászmenet útvonalán, medikushallgatóként pedig akár első kézből értesülhetett Hermina halálának feltételezett okairól, miután „Sept. 16-ikán reggel az Universitástól meghívattatott Orvosok, Seborvosok, és Szüléssegítők; úgy az Udv. Orvosok jelenlétökben boldogult Hermine Fő Herczegnének teste felnyittatott.”¹⁶

A minden szerdán és szombaton megjelenő *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1817 januárjától publikált melléklapjának, a *Hasznos Mulatságoknak* „legfőbb munkatársa, szinte szerkesztője volt Ungvárnémeti Tóth László, aki különösen sokat tett az olvasók nevelése érdekében. Míg ő tevékenykedett, számos esztétikai, zenei és művészettörténeti cikket olvashattak az előfizetők.”¹⁷ Waldapfel József szerint pedig „Kultsár rábízta a *Hasznos Mulatságok* szerkesztését.”¹⁸ Ennek a ténynek az egykorú forrásokban csak halvány nyomát találtam.¹⁹ Annyi bizonyos, hogy Ungvárnémeti Tóth 1817 folyamán – a Hermina-ódát is beleértve – három verset, illetve fordítást publikált önállóan a lapban, a saját neve alatt.²⁰ Ezen kívül név nélkül összesen öt részt jelentetett meg műfajismertető sorozatából, amelyek közül kettőben saját magától is idézett versszöveget.²¹ Érdekes, hogy mind a nyolc publikált szövege az adott lapszám első oldalán jelent meg. Még az is elképzelhető, hogy medikushallgatóként és újságíróként Ungvárnémeti Tóth írta a Hermina főhercegnő autopsziájáról beszámoló, főntebb idézett, név nélküli cikket.

Nem meglepő tehát, hogy a nádorné halálára írt Ungvárnémeti Tóth-óda első magyar változata *Óda, HERMINÉHEZ. (a' Pythiai Tizedik Hymnus mértékein)* címmel a *Hasznos Mulatságok* 1817. szeptember 24-i számának címlapján kezdődve

¹⁵ UNGVÁR-NÉMETI TÓTH László, *Versei*, Pest, Trattner János Tamás betűivel, 1816. Modern szövegkiadása: UNGVÁRNÉMETI TÓTH Művei, 219–344.

¹⁶ Hazai és Külföldi Tudósítások, 1817, 2. félév, 25. sz. (szeptember 24.), 193. Az orvosok nem tudták megállapítani a halál okát.

¹⁷ *A magyar sajtó története*, I, főszerk. SZABOLCSI Miklós, szerk. KÓKAY György, Bp., Akadémiai, 1979, 251.

¹⁸ WALDAPFEL József, *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből (1780–1830)*, Bp., MTA, 1935, 201. – Itt Waldapfel Rákóczy Géza adatait vehette át: RÁKÓCZY Géza, *Ungvárnémeti Tóth László: Irodalomtörténeti értekezés*, Sopron, 1892, 12–14.

¹⁹ Így ír Kazinczy Kis Jánosnak 1817. december 15-én: „Kultsár hallgata megszólításom után, de a' fija és fia dolgában lenyomtatattá levelemet a' Haszn. Múlat, leveleiben, egyet értvén e' részben Segédtársával Tóth Lászlóval; s' a' feleletben sok egyebet látok, csak – Logicát nem.” Lásd KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. VÁCZY János (I–XXI), HARSÁNYI István (XXII), BERLÁSZ Jenő (XXIII), ORBÁN László (XXIV), Soós István (XXV), Bp.–Debrecen, MTA–Akadémiai–Debreceni Egyetemi Kiadó, 1890–2013, XV, 394.

²⁰ *Hasznos Mulatságok*, 1817, 1. félév, 52. sz., 412–413. – 1817, 2. félév, 6. sz., 41–42. – 1817, 2. félév, 25. sz., 195–198.

²¹ Felsorolásukat lásd: UNGVÁRNÉMETI TÓTH Művei, 77. Azonosításukat lásd: UNGVÁRNÉMETI TÓTH Művei, 49 és 517. – MERÉNYI Annamária, *Ungvárnémeti Tóth László irodalomesztétikai tájékozódása*, It, 89(2008), 1. sz., 29 skk. – A műfajismertető írások modern kiadását lásd: UNGVÁRNÉMETI TÓTH Művei, 545–561.

jelent meg.²² A főlap is címlapján hirdette a költeményt: „Jobb ízlésű Olvasóinknak számára [!] ide foglaljuk Toth László Urnak Ódáját, mely, mint a' felsőbb Poézisnak példája, Literaturánknak is díszére szolgálhat. (Lásd a' Mulatságokat.)”²³ Ez volt a lapban az első, Hermina emlékére publikált költemény.

Mindebből egyértelműen következik, hogy a vers szövegének e változata Hermina halála, vagyis 1817. szeptember 14., vasárnap és a megjelenés, vagyis 1817. szeptember 24., szerda között keletkezett, ezen belül a pontos időpont nem határozható meg. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy Ungvárnémeti Tóthnak – munkája és egyetemi elfoglaltságai mellett – egy ilyen összetettséggű vers megírásához mindenképp idő kellett, valamint beszámítjuk a nyomdai átfutási időt, akkor arra gondolhatunk, hogy a vers valamikor a főhercegnő halálát követő hét végére, szeptember 20–21. körül készülhetett el. A költő a szöveg lezárásával talán megvárhatta, amíg szeptember 20-án, szombaton befejeződtek a gyászszertartások. Előfordulhatott persze az is, hogy az amúgy kész verset csak később közzétették, hiszen a *Hasznos Mulatságokat* böngészve úgy tűnik, hogy az irodalmi-kulturális melléklet – nem lévén ez feladata – lassabban reagált az aktuális eseményekre.

Több körülmény is arra utal, hogy Ungvárnémeti sietősen alkotott. Egyrészt magyar pindarosi ódái közül ez az egyetlen, amelyhez nem készített saját metrumot, hanem a cím alatt is föltüntetve Pindaros X. pythói ódáját követte: „Itten elég leszen annyit meg említeni, hogy a' magyar Pindari Ódák az egy Herminén kívül, magának a' Költőnek szabad versalkati, melyek az értekezésben felhozott javallat szerint senkit meg nem kötnek; hanem inkább hasonló merészségre bátorítanak.”²⁴ A görög–magyar kétnyelvű verseskötet másik három magyar nyelvű pindarosi ódájának esetében a költő saját metrumot készített, erre azonban a főhercegnő halálát követően kevésbé lehetett idő. Az eredeti metrum követése persze lehetett a szöveg értékét emelő tudatos alkotói döntés is, hiszen Tóth az első metrumhű magyar Pindaros-ódának szánta ezt a szövegét.

A sietség abban biztosan szerepet játszott, hogy az 1817. évi változatokban több megoldatlan metrikai probléma is maradt, amelyeket az 1818. évi változatokban Ungvárnémeti Tóth kivétel nélkül korrigált. Az is világos, hogy az idő szűkössége és a vers tárgya miatt várható nagyobb közönség és figyelem ezúttal a magyar változat első megírását tette kívánatosná a költő számára, amelyet nyilvánvalóan hamarabb meg tudott alkotni, mint egy görög nyelvű pindarosi ódát. Ezt erősíti az is, hogy Ungvárnémeti Tóth maga fontosnak tartotta megjegyezni a III. ódához írt jegyzetben: „a' magyar volt az eredeti, a' görög pedig csak későbbben másoltatott.”²⁵

²² *Hasznos Mulatságok*, 1818, 2. félév 25. sz. (szeptember 24.), 195–198. – Modern szövegközlése: UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 626–628.

²³ *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, 1817, 2. félév, 25. sz. (szeptember 24.), 193.

²⁴ UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 380. – Nehezen eldönthető kérdés persze, hogy Pindaros metrumának értelmezése és követése, vagy saját metrum alkotása a nehezebb feladat.

²⁵ UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 381.

A gyors alkotás jele talán az is, hogy a vers középpontjába a költő olyan gondolatot állított, amelyet nemrégiben egyszer már megverselt. Éppen két héttel a *Hermína* megjelenése előtt, 1817. szeptember 10-én idézte Ungvárnémeti Tóth saját magától ezeket a sorokat a *triolet* műfajáról megjelent névtelen írásában:

Boldog nemed, boldog leány!
Mert annak úta rósapálya,
'S víg a' reá nyílt tartomány,
Mint szép nemed, boldog leány,
'S haj fürteid közt a' virány,
Mellynek magadtól égi bája.
Boldog nemed, boldog leány!
Mert útatok szép rósapálya.²⁶

A *triolet* első magyar példájaként idézett vers könnyedebb modorban, inkább a köz-költészet hangnemet idézve fogalmazza meg a *Hermína* első két versszakának alapgondolatát, a női sors különleges ígérését. Az utolsó sor azt sugallja, hogy a nők lehetséges életútja ígéretesebb, könnyebb, mint a férfiaké, hiszen a férfiszájból megszólaló „Boldog nemed, boldog leány!” sor csak a férfinemmel szembeállítva értelmezhető. Ez a szembeállítás a görög szövegben még az óda magyar szövegénél is világosabban jelenik meg: Βελτίων, ἄνηρ, πέπρωται γυναικὶ μοῖρα...²⁷ (Magyar prózafordításban: „Férfi! Jobb sors van megírva az asszonynak.”)²⁸

A szövegnek 1817-ből még két további variánsát ismerjük.²⁹ Egyrészt egy kézirat maradt ránk,³⁰ amelynek szövege két kisebb eltérés mellett³¹ abban különbözik a *Hasznos Mulatságok*ban megjelent változattól, hogy a 3. Stropha hiányzik belőle.

²⁶ Hasznos Mulatságok, 1817, 2. félév, 21. sz., 162. – Modern kiadása: UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 556.

²⁷ UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 360. Ungvárnémeti Tóth magyar fordításából hiányzik az összehasonlítás: „Áldott szerencse, 's magas czél az asszonyé...” (Uo., 361).

²⁸ A görög szövegrészek prózafordításait magam készítettem.

²⁹ A változtatásokhoz lásd UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 613–614. Lásd még ehhez Merényi Annamária írását: MERÉNYI Annamária, „...’S AZ IFJU KILENCZ ESZTENDEIG GYALULGATHAT RAJTOK”: Ungvárnémeti Tóth László korrekciós írói gyakorlata (A’ Tisztválasztás, az Attila, és Marull..., a Hermíne és Az istenesülés dicsősége c. költemények variánsai), ItK, 112(2008), 4. sz., 477–485. – Merényi pontosan összegyűjti a különbségeket, de sem a keletkezés körülményeiről, sem a metrikai szempontokról nem szól.

³⁰ UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 623–625. – A kritikai kiadás szövegközlése öt helyen pontatlan. 1) A 4. sorban a szövegkiadás *magzatot* alakja helyett a kéziratban *magzatokat* áll. 2) A 22. sorban a közölt *állnak útban* helyett a kéziratban *állnak az útban* áll. 3) Az 50. sorban a kiadás *helyett* alakja *helyett* formában olvasható. 4) A 68. sorban *hamvödre* helyett *hamvvödre* áll. 5) A 72. sorban a kiadás *helyén* alakja *helyén* formában szerepel. – A kézirat egyébként egy kis füzetke formájára van hajtogatva, címlapja is van, és úgy néz ki, mintha egy különnyomat vázlata lenne. Érdekes, hogy a címlapon a lapszám (25.) helyesen szerepel, a dátum viszont rosszul (octoberi).

³¹ 1) Kézirat (51. sor): *Bánatja meg fog indulni*, Hasznos Mulatságok (51. sor): *Bánatja meg fog ujulni*; 2) Kézirat (66. sor): *A’ kit keserg*, Hasznos Mulatságok (76. sor): *A’ kit kesergünk* – Az első esetben a lapban megjelent változat adja a jó megoldást, később ezen nem változtat. A második esetben közelebb került

A versszak a pindarosi ódák szerkezete, a például szolgáló X. pythói óda, valamint a szöveg gondolatmenete miatt eredetileg sem hiányozhatott az ódából, így nehezen elképzelhető, hogy Ungvárnémeti Tóth utólag szúrta volna be ezt a strófát. Érdekes ugyanakkor, hogy a későbbiekben Ungvárnémeti Tóth éppen ezt a versszakot írta át a legtöbbször, vagyis elképzelhető, hogy kezdettől fogva elégedetlen volt a szöveggel. Az utolsó epódusból hiányzik egy szó, ez pedig szintén a szöveg félkész állapotára utal.

A *Hermína* harmadik 1817. évi változata Trattner János Tamás kiadásában, különlenyomatként jelent meg.³² Szövege négy különbségtől eltekintve³³ azonos a szintén Trattner kiadásában megjelenő *Hasznos Mulatságok*ban kinyomtatott változatával, vagyis Ungvárnémeti Tóth 1817 őszén majdnem egy időben két, csupán csekély mértékben különböző változatot publikált. A négyből három kis különbség kizárólag a *Hasznos Mulatságok*ban és a kéziratban jelenik meg, a szöveg 1818-as változatai e három szöveghelyen a különlenyomat szövegét követik. Mindez arra utalhat, hogy a különnyomat a folyóirat közlése után jelenhetett meg, míg a kézirat talán a *Hasznos Mulatságok* közlése előtt készülhetett, hiszen a folyóiratban megjelent szöveg a teljesebb, befejezettebb.

A különlenyomat címlapján az 1817-es évszám szerepel. Valamikor szeptember végén vagy október elején jelenhetett meg, időben bizonyára nem túl távol a főhercegnő halála utáni közfigyelemtől. A kis különlenyomat lehetőséget adott arra, hogy a szöveget a *Hazai és Külföldi Tudódítások / Hasznos Mulatságok* újságtól külön terjesszék valamilyen nyilvános eseményen. Ungvárnémeti Tóth ódája így jóval több olvasóhoz juthatott el, mint ahány előfizetője volt Kultsár István lapjának. Hogy a különlenyomat publikálása az óda iránti figyelemnek volt köszönhető, vagy éppen ellenkezőleg, a lap belső munkatársának verse iránt akartak nagyobb figyelmet keltetni, ma már nehezen megállapítható. Ungvárnémeti Tóth később Pindaros-tanulmányában arról számolt be, hogy a *Hermína* „sok Tudósoktól jónak találtatott”,³⁴ tehát elképzelhető, hogy némi figyelem övezte a szöveget megjelenésekor.

A tudósoktól kapott vélemények nem csupán elismerést, hanem komoly értékelést, kritikát, tanácsot is jelenthettek. Sajnos a *Hermína* keletkezésének idejéből nem maradt ránk egyetlen Ungvárnémeti Tóth által vagy hozzá írt levél sem, így erről az időszakról nem ismerjük a költő beszámolóit. Az 1818 nyarán megjelent kétnyelvű

a jó megoldáshoz egy szótaggal, de még mindig egy szótaggal rövidebb a sor. E két sor megoldását csak a kötetben találja meg Ungvárnémeti.

³² UNGVÁR-NÉMETI Tóth László, *Gyász-tisztelet Hermine Császári Főhercegnének Anhalt, Bernburg, Schaumburg fejedelmi aszszonyának, Josef Austriai Császári Főherceg Magyar Ország Nádora feleségének halálára: Óda (a Pythiai Tizedik Hymnus mértékein)*, Pest, Trattner Tamás János betűivel, 1817. – Modern szöveggözlése: UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 628–631.

³³ 1) 4. sor: Hasznos Mulatságok: *magzatokat*, különnyomat: *magzatot*; 2) Hasznos Mulatságok (25. sor): *követ*, különnyomat (25. sor): *veve*; 3) Hasznos Mulatságok (40. sor): *menyasszonya*, különnyomat (40. sor): *menyasszonyát*; 4) Hasznos Mulatságok 82: *'S kit, bár helyén*, különnyomat (82): *'S őt, bár helyén*. – A 2., 3. és 4. a kéziratban a Hasznos Mulatságokban megjelenttel azonos módon szerepel.

³⁴ UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 516.

kötet bevezetőjében viszont több személyt is megnevez, akiknek hálás a görög versekhez adott tanácsokért.³⁵ Köztük van például Schedius Lajos János professzor is, akiről Ungvárnémeti Tóth levelezéséből tudjuk, hogy legkésőbb 1815 őszétől fogva ismerte a költő munkásságát, görög verseit már ekkor, kéziratban olvasta. A költő a professzorral olyan viszonyban volt, hogy még könyvek felkutatásához is segítséget kérhetett tőle.³⁶ Schedius egyébként közvetlen kapcsolatban állt József nádorral,³⁷ aki felé így Ungvárnémeti Tóthnak akár a közelebbi kapcsolat útja is megnyílhatott. Ezt erősíthette a nádornéról megemlékező különleges óda is.

Akár a tudósoktól kapott vélemények is szerepet játszhattak abban, hogy 1818-ban a *Hermína* három újabb, továbbfejlesztett változata készült el és jelent meg. A *Tudományos Gyűjtemény* 1818. évi VI., vagyis júniusi kötete hozta Ungvárnémeti Tóth Pindaros-tanulmányát,³⁸ amelyben jelentős változtatásokkal újra publikálta a *Hermína* halálára írt óda magyar szövegét. A költő a tanulmány második felében Pindaros költészetének metrikai sajátosságait kívánta megvilágítani a X. pythói óda metrumára megalkotott szöveg közlésével,³⁹ amelyhez mellékelte a mintául szolgáló óda metrikai sémáját is az alábbiak szerint:⁴⁰

A' Strophának, 's Antistrophának alkata.		A z Epod álkatja.	
1)	— v — v	1)	v — v v — v
2)	v — v —	2)	v — v v — v — —
3)	— v v —	3)	— — v — v v — —
4)	v — v v	4)	v v — — v v
5)	v — — v	5)	— — v — v v — —
6)	— v v —	6)	— — v — v v v —
7)	v — — v	7)	v — v — v — v —
8)	v — — v	8)	— v — — — v — —
9)	v — v v		
10)	v — v —		

³⁵ Uo., 351.

³⁶ Így ír Kazinczynak 1815. október 21-én: „Most az egyész csomóm nyolcz ív-papíroson Schédiusz Úrnál vagyon” (UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 581). – Majd 1816. február 18-án így ír Széphalomra: „Schediusz nagy dicsérettel adta vissza” (Uo., 581). – Schediust megemlíti a kétnyelvű verseskötet bevezetőjében is (Uo., 351), és a professzor segítségét kéri könyvek beszerzésében is, utoljára 1817. február 24-én (Uo., 584, 586).

³⁷ József nádor és Schedius kapcsolatáról lásd: BALOGH Piroska, *Ars scientiae: Közlétesek Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007 (Csokonai Universitas Könyvtár, 38) 71–72, 87.

³⁸ UNGVÁRNÉMETI TÓTH László, *A' Költő remekpéldáiról, különösen Pindárról, 's Pindarnak Versmértékéről*, *Tudományos Gyűjtemény*, 2(1818), 6. sz., 54–89. – Modern szövegkiadása: UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 499–521.

³⁹ UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 516–518.

⁴⁰ *Tudományos Gyűjtemény*, 1(1817), 6. sz., 86–87. – Az epódos utolsó sorának metrikai képlete nyilvánvaló elírást tartalmaz. A helyes változat: – u – – u u Valamennyi szövegváltozat ezt a szótagszámot követi, kivéve természetesen a kötetben megjelentet. – A hibát jelzés nélkül átveszi a kritikai kiadás is: UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 519.

A tanulmányban közzétett leírás⁴¹ Pindaros költészetének metrikai sajátosságairól lényegében a Christian Gottlob Heyne göttingeni professzor Pindaros-kiadásának⁴² II. kötetében is közölt Pindaros-scholionok élén álló görög szöveg fordítása,⁴³ a X. pythói óda Ungvárnémeti Tóth által adott metrikai értelmezése pedig a Heyne-féle Pindaros-kiadás I. kötetében megjelent szöveg⁴⁴ sorbeosztását követi.

A *Tudományos Gyűjtemény*ben közölt metrikai séma és a *Hermína* 1817. évi szövegváltozatainak összevetése ad magyarázatot a javításokra is. Ungvárnémeti Tóth változtatásai döntő többségükben arra irányultak, hogy a *Tudományos Gyűjtemény*ben publikált metrikai séma tökéletesen leírja a *Hermína* ugyanott mintaként publikált változatát. A javítás gondos munka volt, így az 1817 őszén az idő szorításában keletkezett szövegek metrikai problémáinak megoldásával a *Tudományos Gyűjtemény*ben az óda szövege és a metrikai séma néhány apróságtól eltekintve minden strófában, antistrófában és epódosban tökéletesen, szinte mereven megfelel egymásnak. Ez a merev azonosság viszont kevésbé illik Pindaros metrikájának szelleméhez, hiszen a thébai kardalköltő ódáinak metruma részben a különböző strófákban rugalmasan alkalmazott különféle feloldások, rugalmas sorvégek, ancepsek és egyéb eszközök variációja miatt változatos és különleges.

1818 júliusában⁴⁵ a szintén Trattner kiadta kétnyelvű verseskötetben jelent meg az óda görög szövege és egy minden korábbi változattól több fontos ponton különböző, újabb magyar szöveg,⁴⁶ amelynek javításai ezúttal is nagyrészt metrikai okokból következtek. Ungvárnémeti Tóth ugyanis már a Pindaros-tanulmányban utalt arra,⁴⁷ hogy ismeri Gottfried Hermann *Commentatio de metris Pindari* (1798)⁴⁸ című munkáját, amely az Ungvárnémeti Tóth Pindaros-tanulmányában is ismertetett hagyományos

⁴¹ UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 511–516.

⁴² 1. kötet: PINDARI *Carmina cum ectionis varietate et adnotationibus*, curavit Chr. Gottl. HEYNE, volumen I, Gottingae, 1798 – 2. kötet (két részben): PINDARI *Carmina ex interpretatione latina emendatiore cum scholiis in Pindari carmina*, volumen II, pars I, *Interpretatio latina et Scholia in Olympia Vetera et Recentia*, Gottingae, 1798. – N. n., *Scholia in Pindari carmina*, volumen II, pars II, *Scholia in Pythia, Nemea et Isthmia*, Gottingae, 1798. – 3. kötet (két részben): PINDARI *Carmina*, volumen III, pars I, *Carminum Pindaricorum Fragmenta et Godofredi HERMANNI Commentatio de Metris Pindari*, Gottingae, 1798. – PINDARI *Carmina*, volumen III, pars II, *Indices*, conf. R. FIORILLO, Gottingae, 1798. – A továbbiakban a követhetőség kedvéért így hivatkozom rá: HEYNE, *i. m.*, utána pedig a kötet, a rész és az oldal száma szerepel.

⁴³ *METPIKA TINA TON ΠΑΛΑΙΩΝ*. Szövegét lásd: HEYNE, *i. m.*, vol. II, pars I, 163–166. – Újabb szövegkiadása: *Scholia veterena in Pindarica carmina*, rec. A. B. DRACHMANN, Studgardia et Lipsiae, Teubner, 1997, Vol. III, 306–311. – Drachmann szövegközlésének ez a kötete először 1927-ben jelent meg.

⁴⁴ HEYNE, *i. m.*, vol. I, 384–386.

⁴⁵ Trattner lapja rövid ismertetést közölt Ungvárnémeti Tóth kötetéről: Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1818, 2. félév, 6. sz. (július 18.), 48. Ebben a számban még a címlapon a fejléc alatti mottó is Ungvárnémeti Tóth epigrammája volt. – A könyvet reklámozták Trattner másik lapjában is: *Tudományos Gyűjtemény*, 2(1818), 7. sz., 135.

⁴⁶ UNGVÁRNÉMETI TÓTH László, *Görög versei Magyar tolmácsolattal*, Pest, Trattner János Tamás betűivel, 1818, 14–22. Modern kiadását lásd: UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 358–364.

⁴⁷ UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 514. Idéz is belőle: *Uo.*, 520.

⁴⁸ Hermann munkáját lásd: HEYNE, *i. m.*, vol. III, pars I, 177–356.

megközelítéssel szemben forradalmian új értelmezését adta a pindarosi metrum működésének. Hermann tanulmánya egyébként Heyne Pindaros-szövegkiadásának függelékeként jelent meg, amelyben új módszere alapján Hermann valamennyi Pindaros-óda metrikai értelmezését, sémáját is közölte.

A metrikai sémák sorbeosztása Hermann-nál eltért a szövegkiadásban Heyne által alkalmazott megközelítéstől. Ennek oka a Pindaros-metrum értelmezésének máig is csak részben megoldott nehézségeiben rejlik. Pindaros ódái kapcsán még abban sincs konszenzus, hogy metrikai értelemben hol végződik és hol kezdődik egy verssor, így a Pindaros-szövegkiadásokban a sorbeosztás egyúttal a sajtó alá rendező kutató metrikai hitvallását is jelenti. Érdekes ellentmondás egyébként, hogy Heyne összesen öt kötetből álló Pindaros-kiadásában így több, egymást lényegében kizáró metrikai értelmezés is napvilágot látott.⁴⁹

Ungvárnémeti Tóth a Pindaros-tanulmányban csak utalt a Hermann-féle értelmezés néhány sajátosságára. A kétnyelvű verseskötetben viszont az ódákhöz fűzött jegyzetben is deklaráltan⁵⁰ a Hermann által megadott metrikai sémákat alkalmazta mind a négy görög Pindaros-imitációja esetében és a *Hermina* magyar szövegében is. Hogy megfelelhessen a *Tudományos Gyűjtemény*ben közölt, a hagyományos metrikai értelmezésre épülő sémától a sortörések különbözősége és egyéb okok miatt is eltérő Hermann-féle metrikai értelmezésnek, a magyar szöveget több ponton át kellett alakítania.⁵¹ A Hermann-féle séma rugalmasabb jellege lehetővé tette azt is, hogy néhány helyen visszatérjen az 1817. évi változatok egy-egy megoldásához. Ennek értelmében a kétnyelvű kötetben közölt magyar és görög változat egészen pontosan Hermann metrikai sémáját követi:⁵²

PYTH. X. STROPHAE: - $\hat{v}$ - $\hat{v}$ v v $\frac{\sigma}{\omega}$ $\hat{v}$ v - $\hat{v}$ - v v - v - $\hat{v}$ v v - $\hat{v}$ $\frac{\sigma}{\omega}$ v - v v - v v - $\hat{v}$ v v - $\hat{v}$ 5 v - $\hat{v}$ v v - $\hat{v}$ v v - - v - v v - v v - v - $\hat{v}$ v v - v v - v v 6 v v - v v - v - v - $\hat{v}$ - v -	EPODI: v -' v v - -' $\hat{v}$ - v v - v - - v v - $\hat{v}$ $\hat{v}$ -' v -' v v - -' v v - -' v $\frac{\sigma}{\omega}$ - -' v -' v v - -' v $\frac{\sigma}{\omega}$ 5 - -' v -' v v - v - $\hat{v}$ $\hat{v}$ -' v - v -' v v - v - -' v -
---	--

⁴⁹ Heyne és Hermann Pindarosszal kapcsolatos munkájáról lásd: Douglas E. GERBER, *Emendations in the Odes of Pindar: an historical analysis*, *Entretiens sur l'Antiquité classique*, 31(1985), 13–14. – Heynéről lásd: *History of Classical Philology*, ed. Diego LANZA, Gherardo UGOLINI, transl. Antonella LETTIERI, De Gruyter, 2022 (Trends in Classics – Scholarship in the Making, 2) 35–52. – Hermannról: *Uo.*, 133–138.

⁵⁰ „A' görög Pindari Ódák pedig Herrmann méregetése szerint vagynak alkatva! a' mit csupán azért kell megjegyezni, nehogy a' ki Hermannak tudós értekezését nem látta, megbotoľjék benne!” (UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 380).

⁵¹ A strófa/antistrófa sorainak száma a X. pythói ódában a hagyományos értelmezés szerint 10, Hermann-nál 9, az epódos sorainak száma a hagyományos értelmezésben 8, Hermann-nál 6. A szótagok száma nem változik, csak eloszlásuk és ebből következően metrikai értelmezésük.

⁵² HEYNE, *i. m.*, vol. III, pars I, 296.

Úgy tűnik, Ungvárnémeti Tóth nem akart igazságot tenni a hagyományos és az új metrikai értelmezés között. Megtehetette ezt azért is, mert – mint láttuk – Heyne Pindaros-kiadásában is békében megfértek egymás mellett az egymást kizáró metrikai értelmezések. Ungvárnémeti Tóth ugyanazon szöveg különböző változataival inkább példát akart adni a két metrikai értelmezésre, ezért rögzítette kétnyelvű kötetében az ódákhöz fűzött jegyzetben az eltérő kiindulópontot, bár magyarázatot, értelmezést nem fűzött hozzá. Tudatos döntésnek tűnik tehát a különböző metrikai értelmezésre épülő szövegek szinte egy időben történő közlése.

Ezt erősíti az is, hogy a költő párhuzamosan dolgozott Pindaros-tanulmányán és a kétnyelvű versesköteten, hiszen ezek kölcsönösen utalnak egymásra. Pindaros tanulmányában így ír: „Leszen pedig két három példa is Görög verseim mellett, (mellyek épen most vagnak sajtó alatt) a’ magyar tolmátsolatban, hogy a’ melly útát másoknak mutatok, meg is törjem előttük.”⁵³ A kétnyelvű kötetben pedig így fogalmaz: „A’ ki erről többet kíván látni, olvassa meg a’ Szerzőnek Pindarról írta értekezését a’ Tudományos Gyűjtemény másod évi folyamatjának VI. Kötetében.”⁵⁴ A két munka szinte egyszerre, 1818 júniusában és júliusában jött ki Trattner nyomdájából.

A *Hermina* ógörög szövege a kétnyelvű kötetben publikált többi görög–magyar verspárhoz képest sokkal inkább eltávolodik magyar szövegétől. Ennek a költő is tudatában volt, hiszen az ódához fűzött jegyzetben így ír: „Sohol sem távozik-el a’ Költő görög Verseitől a’ magyarokban annyira, mint ezen Ódában.”⁵⁵ Egyik okként azt adja meg, hogy – mint láttuk – ezúttal a magyar szöveg volt előbb kész, a másik ok pedig a két nyelv közötti különbség: „Innen, midőn a’ magyarba olyan ideák is felvételtek, mellyeket a’ görögbe által nem lehetett forgatni, mivelhogy a’ Görögöknek hasonló képeik nem voltak: vagy el kellett azokat egészen hagyni, vagy legalább csak szín, s rajzolat változtatással lehetett ábrázolni.”⁵⁶

Nem igazán világos, hogy a magyar vers korábbi létrejötte miért eredményezett eltérő görög szöveget. Az sem igazán érthető, hogy a magyar „ideák” átültetése miért okozott nagyobb problémát ennél az ódánál, mint a többi Pindaros-imitációnál, amelyek esetében a görög és a magyar változat annak ellenére lett szinte egymás műfordításértékű tükörképe, hogy a szövegek jellegzetesen magyar témát dolgoznak fel, így az I. ódában Kazinczy poétikai szemléletét, a IV. ódában a napóleoni háború hősei kapcsán a magyar katonai erényeket verseli meg. Ungvárnémeti Tóth idézett megjegyzései azért is különösek, mert a görög és a magyar változat összevetésekor nem látni olyan lényeges gondolatot a magyar szövegben, amely ne jelenne meg a görög

⁵³ UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 520.

⁵⁴ *Uo.*, 380.

⁵⁵ *Uo.*, 381.

⁵⁶ *Uo.*

változatban. Az összehasonlítás éppen az ellenkezőjét igazolja: a görög szöveg több pontján jóval gazdagabb mitológiai utalásokban és költői képekben, mint a magyar.⁵⁷

Ungvárnémeti Tóth igencsak bejáratos lehetett Trattnerhez,⁵⁸ hiszen Hermina-ódáját nem egészen tíz hónap leforgása alatt négy magyar és egy görög nyelvű változatban is publikálta a nyomdász-kiadó. 1818 nyarán így a 30. évében járó Ungvárnémeti Tóth Lászlónak volt mit ünnepelnie. Talán éppen megjelenő második önálló kötetére és egyéb írásaira is emelték poharukat barátaival, amikor 1818. június 27-én megülték a költő neve napját, amely alkalomból barátja, Cseremiszký Miklós ódával köszöntette az ünnepeltet. A szöveget természetesen Trattner János Tamás nyomdájában ki is nyomtatták, noha a szerző szerényen egy monogram mögé rejtőzött a nyomtatvány utolsó oldalán.⁵⁹

Epicedium és imitáció a Hermina-gyászban

Egy jeles személy halála a rendi társadalomban nem csupán egyéni veszteség, hanem társadalmi jelentőségű esemény is volt, amelyhez – hasonlóan az esküvőkhöz, beiktatáshoz, más alkalmakhoz – a társadalmi reprezentáció különböző formái kapcsolódtak. Ezen alkalmakat kihasználva a rendi társadalom megannyi szereplője hallathatta hangját. Ez részben illendő, sőt bizonyos szempontból elvárt gesztus volt, ugyanakkor egy-egy ilyen élethelyzet lehetőséget adott arra is, hogy a társadalmi figyelmet kihasználva az alkalmanként vagy gyakrabban verselő poéták megmutassák képességeiket, tehetségüket.⁶⁰ A megszólalás minősége és ambíciója pedig nyilvánvalóan éppúgy minősítette a megszólaló kompetenciáit, mint az alkalomhoz fűződő viszonyát, értékítéletét.⁶¹ A 19. század első két évtizedében ezek az alkalmak gyakran összekapcsolódtak a születő „új irodalom” törekvéseivel, hogy aztán a század második negyedében ez utóbbiak kiszorítsák az irodalmi élet fő vonalából a rendi költészet elemeit.⁶²

⁵⁷ Ilyen például a Kreusa és Médeia történetére, vagy az Isis leplére tett utalás (lásd bővebben e tanulmány harmadik részében).

⁵⁸ Így ír Kazinczynak 1815. október 21-én: „Bilkeivel meg ismérkedtem, ’s majd minden napos vagyok vele Trattnernél” (UNGVÁRNÉMETI TÓTH Művei, 581).

⁵⁹ N. n., *Óda a melyet Tudós Ungvárnémeti Tóth László Úrnak midőn Jun. 27. 1818 eszt. nevének ünnepét ülné, barátság béklyegéül felajánla egy barátja*, Pest, Trattner, 1818. – Trattner nem csupán kinyomtatta ezt az ódát, hanem a *Tudományos Gyűjteményben* reklámozta is a nyomtatványt, pontosan ugyanazon az oldalon, mint Ungvárnémeti Tóth két nyelvű verseskötetét: *Tudományos Gyűjtemény*, 2(1818), 7. sz., 135.

⁶⁰ Ezzel kapcsolatban lásd VADERNA Gábor könyvének első nagy fejezetét, ahol számtalan példát hoz fel a rendi társadalom alkalmi költészetének különböző formáira: VADERNA, *i. m.*, 89–278.

⁶¹ „A 19. század elejének rendi költészete több irányból is felfogható. Egyfelől a rendi költészet hagyományai irányából, mely részben poétikai-formai sajátosságaiban érhető tetten, részben viszont abban, hogy őrzi azokat a kommunikatív formákat, melyek szorosan kapcsolódnak a rendi intézmények társadalmi szokásrendjéhez” (Uo., 90).

⁶² Uo., 90–91.

A halálesetekhez és temetésekhez kapcsolódó irodalmi műfajok, vagyis az epitaphium és az epicedium is része volt a rendi költészet hagyományrendszerének. Az epithaphium Vadera Gábor szerint „szorosabb kísérője a temetési szertartásnak, [...] s bár az irodalmi változatok legtöbbje nem fér fel egy sírkőre [...], a műfaj megőrizte tömörségét, [...] klasszikus műfaji gyökerei miatt gyakrabban latin nyelvű”.⁶³ Az epicedium ezzel szemben

inkább az utólagos reprezentáció szolgálatában áll. [...] [K]evésbé követ szigorú poétikai hagyományokat. [...] [L]egtöbbször tartalmaz ugyan konkretizáló elemeket [...], ám összességében célja hasonló, mint a prédikációé és az orációé: egyrészt a halálhoz való viszony elméleti reflexiója, másrészt az elhunyt érdemeinek felsorolása és elemzése. Az epicedium tehát inkább egy – mai szóval – filozófiai költemény, melynek konstituáló eleme, hogy túlmutat önnön alkalmiságán.⁶⁴

Vadera mondatai kiválóan jellemzik a Hermína főhercegnő halála után megjelent szövegeket is. Mivel e szövegek nem követnek „szigorú poétikai hagyományokat”, alkotóiknak lehetőségük volt saját maguknak megválasztani a formát és a műfajt. Láthattuk, hogy Ungvárnémeti Tóth Hermína-ódája nyitotta meg a *Hasznos Mulatságok*ban megjelenő gyászversek sorát,⁶⁵ amelyhez később csatlakozott a *Tudományos Gyűjtemény* is.⁶⁶ Az újságokon, folyóiratokon kívül önálló, prédikációkat és verseket tartalmazó

⁶³ Uo., 173.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ RÁCZ István, *HERMINÉHEZ, (Alcaeus mértékein)*, *Hasznos Mulatságok*, 1817, 2. félév, 26. sz. (szep-tember 27.), 203–204. – TÓTH József, *Tisztelet*, *Hasznos Mulatságok*, 1817, 2. félév, 27. sz. (október 1.), 211–213. – SIPOS József, *Sonetto. Hermine halálára*, *Hasznos Mulatságok*, 1817, 2. félév, 31. sz. (október 15.), 243. – N. n., *Óda Hermine halálára*, *Hasznos Mulatságok*, 1817, 2. félév, 38. sz. (november 8.), 299–300. – Ez utóbbi szöveg Vay közlése szerint szintén Ungvárnémeti Tóth műve, sok hibával közli is a szöveget: VAY, *i. m.*, 186–188. – A Vörösmarty Mihály műveit tartalmazó kritikai kiadás egyik jegyzete szintén azt állítja, hogy a *Hasznos Mulatságok* 38. számában megjelent névtelen óda Ungvárnémeti Tóth műve: VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebb költemények I. (1826-ig)*, s. a. r. HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai, 1960 (Vörösmarty Mihály Összes Művei, 1), 486. – Megítélésem szerint ezen adatok nem elegendőek ahhoz, hogy Ungvárnémeti Tóthot fogadjuk el a névtelen óda szerzőjeként. Vay S. adatának forrása ma már nem ellenőrizhető, a Vörösmarty-kiadás jegyzetének hitelét pedig az homályosítja el, hogy amikor a kötet Ungvárnémeti Tóth Hermína halálára írt ódáját említi, kizárólag a *Hasznos Mulatságok* 38. számában megjelent szövegre utal. Nem említi meg azt, hogy ez egy névtelen szöveg, semmilyen érvel nem támasztja alá Ungvárnémeti Tóth szerzőségét, és arra sem utal, hogy Ungvárnémeti Tóth saját neve alatt a lap 25. számában már közölt egy Hermína-ódát. Úgy tűnik, mintha összekeveredett volna a két szöveg, és az egyértelműen a költőhöz kapcsolható óda mellé került a másik óda megjelenésének helye (38. szám). – A lapban névtelen cikkeket többször is közlő Ungvárnémeti Tóth szerzősége az igényes, szép óda esetén egyáltalán nem zárható ki, ám sem a szöveg, sem más érvek alapján jelenleg egyértelműen nem igazolható. – Köszönöm Szentmártoni Szabó Géának, hogy fölhívta a figyelmemet a névtelen óda szerzőségével kapcsolatos utalásokra.

⁶⁶ V. monogrammal: V., *Gyász-Dal Hermína Ő Cs. K. Herczegségének, Magyar' Ország' Nádor Ispánnya Hitesének halálára 14. Sep. 1817.*, *Tudományos Gyűjtemény*, 2(1818), 5. sz., 134–135.

kiadványok⁶⁷ is jelentek meg Hermina emlékére. A *Hermina* kapcsán a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* címlapján megjelent, főntebb idézett rövid beharangozó további szövegeket is említ: „Ezen alkalmatra készültek némelly német versek is: de kiváltképen siratták ezen nagy veszteséget a' Magyar Musák.”⁶⁸

A Hermina emlékére megjelent, műfaji és minőségi szempontból egyaránt sokféle szöveg közül Ungvárnémeti Tóth Hermina-ódája szempontjából Nagyszeghi András alkotásait kell kiemelni. Nagyszeghi Miskolcon kiadott füzetkéje két részből áll: az elsőben alkaioi strófákban emlékezik meg Ferdinánd főherceg városban tett látogatásáról,⁶⁹ majd a második részben a pásztoridill műfajában gyászolja Herminát.⁷⁰ A szerző szembeállítja egymással a főhercegi látogatás fölötti öröm és a főhercegnő halálát követő gyász érzését.

A Hermina halálára írt szöveg szép, gördülékeny hexameterai és a témához méltó emelkedett stílusa mellett azért érdekes, mert a görög pásztoriköltészetből és a Vergilius-eclogákból is ismert helyzet elevenedik meg benne. A bevezető sorokban a Dunai Nympha idézi fel a nemrégiben véget ért háború nehézségeit és azt, hogyan törte össze a háború utáni békés időszak idilljét Hermina váratlan és tragikus halála. Ezt követően két pásztor beszélget: Mikon faggatja arról Palemont, miért olyan szomorú, Palemon pedig feltárja szomorúságának okát, ami természetesen ez: „Ah Pán' bimbózó Rózsája örökre lesovadt!”⁷¹ Figyelemre méltó, hogy a két pásztor beszélgetése mindvégig az antik szóhasználat keretében marad, nem nevezik meg Herminát, Józsefet vagy Magyarországot, csupán a címben, lábjegyzetben és a szöveg legvégén adja meg a szöveg az értelmezés „kulcsát”. A pásztoridill második felében a Budai Echo ismétli Palemont siralmát, legvégül pedig a Dunai Nympha fohásza zárja a művet. A szöveg inkább általános érzéseket fogalmaz meg, kevés említést tesz a haláleset konkrét körülményeiről, egyedül az árván maradt ikrekre utal.

Nagyszeghi szövege alkotói módszerét tekintve beleillene akár Ungvárnémeti Tóth görög–magyar verseskötetébe is.⁷² Nagyszeghi a pásztoridill sajátosságait jól ismerve okosan ismeri föl, hogyan használható az érzelmek változékonyságát, az idill sérülékenységét középpontba állító műfaj a főhercegnő emlékére írt gyászvers megírá-

⁶⁷ VARGA, i. m. – *Hermine ausztriai Ts. K. Fő-Hertzegasszony halotti gyászpompája...*, i. m. – CSERESNYÉS, i. m. – NAGYSZEGHI András, *A hertzegek, vagy az öröm' nyomába lépett gyász*, Miskolc, 1817.

⁶⁸ Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1817, 2. félév, 25. sz. (szeptember 24.), 193.

⁶⁹ *Felséges cs. k. fő hertzeg Ferdinánd' Magyar-Ország' fő commendánsának Miskolcz városában lett beérkezésén való öröm* = NAGYSZEGHI, i. m., 3–8.

⁷⁰ *Pásztori dall. A' bimbózó rózsá. Készült Hermine' Magyar-Ország' palatinusnéjának (kettős hertzegei magzatok' szülésében történt) gyászos halálára* = NAGYSZEGHI, i. m., 9–19.

⁷¹ NAGYSZEGHI, i. m., 18.

⁷² Ungvárnémeti Tóth kétnyelvű kötetében külön fejezetben hozza három idilljét: UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 424–438. – 1817-ben a görög pásztoridill-költészetnek metrumban készült magyar fordítása is létezett már: BION' és MOSCHUS' *idylliumai*, [ford. VÁLYI Nagy Ferenc], Sárospatak, 1811. – Ezt a kötetet Ungvárnémeti Tóth is ismerte, hiszen a II. ódához írt jegyzetében idézi Vályi Nagy fordítását (UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 381).

sához. Az antik műfaj imitációja éppen úgy a Hermina-gyászba való bekapcsolódás eszközévé válik, mint Ungvárnémeti Tóth Pindaros-utánzata. Nagyszeghi esetében a műfaj igényes és értő használata arra is utalhat, hogy esztétikai törekvései – talán beszélhetünk ilyenekről – Ungvárnémeti Tóth műveihez hasonló módon az antik kultúra értő közvetítésére is irányultak. Nagyszeghi idillje a 19. század elején a magyar irodalomban már ismert eljárást követett, hiszen az antik típusú idill követésére, a rendi társadalom eseményeihez kapcsolására már Faludi Ferenc költészete is mintát adott.⁷³

A Hermina halála utáni gyász többi szövege is a legnagyobb természetességgel kapcsolódik az 1810-es évek antik hagyománnyal kísérletező hangulatához. Nagyszeghi kötetének Ferdinándot dicsőítő verse éppúgy alkaiosi strófákat használ, mint Rác István ódája a *Hasznos Mulatságok*ban. A *Hasznos Mulatságok* 38. számában névtelen szerzőtől megjelent óda pedig szép, tömör képek használatával, az óda műfaját jól alkalmazó sapphói strófákban szólal meg, Cseresnyés Sándor önálló füzetben megjelent elégiája pedig disztichonokban gyászolja Herminát. Ez utóbbi példák inkább az antik versformák alkalmazásával jelzik a kor irodalmi ízlésének hatását, mintsem valamely jellegzetes ókori műfaj gondos imitációjával.

Ungvárnémeti Tóth Hermina halálára írt pindarosi ódájának magyar változata annyiban tehát nem példátlan vállalkozás, hogy Nagyszeghihez hasonlóan egy antik műfaj utánzásával, annak lehetőségeinek kihasználásával szólaltatja meg a gyász érzeit. Az ókori műfajok közül azonban a pindarosi óda a Hermina-gyászvers műfajaként mindenképp szokatlan, a kor magyar irodalmában eredeti választás. Különleges, hiszen Ungvárnémeti Tóth maga jegyzi meg a *Tudományos Gyűjtemény*ben, hogy sem fordításban, sem imitációban nem létezik metrumában is hiteles magyar Pindaros-óda: „E’ végre felhozom, a’ minél nem is láttam többet a’ Magyarban Pindar szerint, (mert Fabchich Úr, Pindarnak Magyar Fordítója nem tartotta meg Pindar mértékét) egész hoszszakában HERMINÉNK halálára íratott gyász tiszteletemet...”⁷⁴ Az olvasó részéről ráadásul Pindaros értő ismeretére van szükség az imitáció megértéséhez, igazi értékeléséhez, ezzel a tudással pedig kevesen rendelkeztek. A Pindaros-epinikionok nehezen fölfejtethető metruma, bonyolult, sokszor a görög hétköznapiakból merítő képi világa, sűrű szövésű gondolatmenete, mítoszai és a sportversenyekhez kötődő alkalmi jellege elsősorban nem tűnik könnyen utánozható mintának az ifjú főhercegnek halálának megverseléséhez.

Ungvárnémeti Tóth tehát a lehető legbonyolultabb mintát választotta Hermina-ódájához. Személyes indítéka egyrészt Pindarossal kapcsolatos érdeklődése, a költő kapcsán korábban végzett kutatómunkája lehetett, hiszen aligha a Hermina halála utáni napokban ismerte meg annyira Pindaros költészetét, hogy rögvést epicediumot

⁷³ VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, Bp., Akadémiai, 1991, 157–159.

⁷⁴ UNGVÁRNÉMETI TÓTH Művei, 516. Fábchich Pindaros-fordításairól lásd: IMRE Flóra, *Fábchich József Pindarosa*, *Studia Litteraria*, 63(2024), 1–2. sz., 6–40.

is tudott írni az ókori költő metrumában és modorában.⁷⁵ Másrészt a benne dolgozó ambíció nem először hajtotta arra, hogy először szólaltasson meg magyarul egy adott költői formát.⁷⁶ A különlegesen bonyolult, magyar irodalomban tudomása szerint példátlan forma pedig igazán méltó volt Hermina nádornéhoz és az emlékezés komolyságához, ezért is ajánlotta a *Hazai és Külföldi Tudósítások* elsősorban „Jobb ízlésű Olvasói”⁷⁷ figyelmébe a verset.

Bármennyire is nehéz megalkotni egy Pindaros-imitációt, a műfajnak több olyan tulajdonsága is van, amely révén a forma alkalmas mintát adott egy Hermina-epicediumhoz. Noha Pindarostól csonkítatlanul csak győzelmi ódák maradtak ránk, Horatius a thébai költőről szóló ódájának 6. versszakában így jelöli ki Pindaros egyik témáját: „... vagy, ha párjától kora pusztulással / elragadt ifjút sirat el, s erényét / s színarany szívét hideg alvilágból / égbe röpti” (Carm. IV.2, Nemes Nagy Ágnes fordítása).⁷⁸ Ilyen témájú vers Pindarostól teljes egészében nem maradt ránk, Ungvárnémeti Tóth azonban ismerte Horatius ezen ódáját,⁷⁹ így tudott arról, hogy Pindaros alkotott gyászverset is.

Pindaros ránk maradt ódái sportversenyek győzteseinek ünnepléséhez kötődnek, és az általában igen előkelő győztes városához és családjához kapcsolódóan mesélnek el mítoszokat, fogalmaznak meg emberi bölcsességeket. Pindaros ódái tehát éppúgy a társadalmi elit alkalmi költészetének körébe tartoznak,⁸⁰ mint a szintén a nemesi élet esküvőjéhez és temetéseihez, más alkalmihoz kötődő magyar rendi költészet darabjai. Abban is hasonlít a két szövegcsoporthoz, hogy egyszerre szólnak a konkrét eseményekről, személyekről, családokról, illetve ezen események kapcsán általános emberi kérdésekről. Pindaros költészetének alkalmi jellegével Ungvárnémeti Tóth is tisztában volt, hiszen így idézte Barthélemy abbét Pindaros-tanulmányában: „A’ dicséretnek

⁷⁵ Ungvárnémeti Tóth forrásairól és Pindaros-képéről lásd: KEISZ Ágoston, *A tükörben Pindaros. Az újkori Pindaros-utánzás dilemmái és Ungvárnémeti Tóth László Pindaros-képe = Mathéma. Ókortudományi és recepciótörténeti tanulmányok III.*, szerk. DOBOS Barna, JUHÁSZ Daniella, KÁRPÁTI Bernadett és KERTI Anna Emese, Bp., ELTE BTK Ókortudományi Intézet, 2025, megjelenés előtt

⁷⁶ Láthattuk korábban a *triolet* példáját: UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 556. – Ungvárnémeti Tóthtól maradt ránk az első ógörög nyelvű szonett, ő maga legalábbis ezt állítja Kazinczynak 1820. január 19-én írt levelében: „A’ következő görög Sonett első görög Sonettem, ’s azt gondolám, hogy első a’ Hellenika nyelven is...” (UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 601). – A görög szonett szövegét lásd: UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 488.

⁷⁷ Lásd a 22. jegyzetet.

⁷⁸ Quintus HORATIUS FLACCUS *Összes versei*, szerk. BORZSÁK István, DEVECSERI Gábor, Bp., Corvina, 1961, 266–267.

⁷⁹ Pindaros-tanulmányában idézi a Horatius-óda első versszakát: UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 509.

⁸⁰ “While the odes articulate an aristocratic ideology, they also address themselves to the criticisms such as those of Xenophanes that reflect a civic point of view. Victory is described as glorifying and benefitting the victor’s city, as well as the victor, his family, and the larger interstate aristocracy that epinician constitutes, almost as a kind of liturgy. [...] In many ways the function of epinician was to convert athletic victory into political and social capital by persuading people of its value” (Nigel NICHOLSON, *Commemorating the Athlete = A Companion to Greek Lyric*, ed. Laura SWIFT, Hoboken, Wiley-Blackwell, 60).

ajándéka, [...] mellyel Pindar az ő Isteninek, s Hősinek örömmünnepeiben áldozott, egy a' legnehezebb tárgyai közül a Költőségnek; mert annak mint mondvacsinált munkának a' határosztatott napra el kellett készülni.”⁸¹ Az epinikion műfajához hasonlóan a rendi költészet alkalmi szövegei éppúgy emelhették a megverselt személy társadalmi státusát, mint ahogy a szöveg szerzőjének is segíthettek a társadalmi előrelépésben.⁸² Pindaros költészetének több olyan sajátossága is van tehát, amelyek révén ez a forma is beilleszkedhetett a rendi költészet epicediumainak világába. Pindaros személye, német utánozóinak művei, talán egyes ódái ráadásul ismertek voltak Magyarországon is,⁸³ így nem egy teljesen ismeretlen szerzőt kellett bevezetni a köztudatba.

A szöveg – legalábbis a magyar olvasók számára – újszerű formáját ellensúlyozta, hogy Ungvárnémeti Tóth olyan motívumokat, témákat emelt be ódájába, amelyek a kor szellemi életének kedvelt kérdésfölvetései voltak. Az 1. strófában és az 1. antistrófában fölvetett kérdés, vagyis a női és a férfi életpálya lehetőségei, különbségei erősen foglalkoztatták a kor közvéleményét: Molnár Borbála és Máté Jánosné, két költőnő például *Barátsági vetélkedés...* címmel egész kis kötetet szentelt a témának már a 18. század végén.⁸⁴ A Hermína-ódában fölmerülő további témák, köztük a sors és a szerencse forgandósága, a boldogság gyors balszerencsévé válása⁸⁵ vagy éppen a házasságdiszéró, házasságszűfő szövegek a közköltészet állandó témái voltak.

Szerkezet és költői képek: a Pindaros-imitáció néhány eszköze

A versenygyőztes ünneplését középpontba állító, a görög polisok mítoszait megidéző Pindaros-epinikion jó néhány műfaji sajátossága lényegében imitálhatatlan volt a 19. század elejének Magyarországon. Ungvárnémeti Tóth Lászlónak azonban sikerült a pindarosi óda azon sajátosságaira helyeznie a hangsúlyt, amelyek révén – amennyire ez elérhető volt – megfeleltethet mind Pindaros ódái, mind pedig az epicedium műfajának.

A pindarosi ódák jellemző sajátosságai közé tartozik azon eszközök sora, amelyek segítségével a költő az aktuális versenygyőztes ünneplése közben általános emberi

⁸¹ UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 509. – Az idézet eredeti szövegét lásd: Jean-Jacques BARTHÉLEMY, *Voyage de jeune Anacharsis en Grèce, vers le milieu de quatrième siècle avant l'ère vulgaire*, Paris, L'Imprimerie de Daude Jeune, L'An VII [1798], III, 274. Azt nem tudjuk, hogy Ungvárnémeti Tóth ezt a kiadást használta-e. Itt tárgyalt szövegeihez az abbé művének igényes és pontos magyar fordítását viszont biztosan nem használhatta: Jean-Jacques BARTHÉLEMY, *Az ifjú Anacharszis' utazása Görög-Országban: a' bévett időszámítás előtt a' negyedik Század' közepén*, ford. DEÁKY FILEP Sámuel, Kolozsvár, 1820.

⁸² NICHOLSON, *i. m.*, 58.

⁸³ Például a 18. század végének deákos költészetében: GERGYE László, *Múzsák és gráciák között: Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet*, Bp., Universitas, 1998, 1–20.

⁸⁴ MÁTÉ Jánosné, MOLNÁR Borbála, *Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbárának Máté Jánosné asszszonnyal két nem' hibái és érdemei felől folytatott levelezései*, Kolozsvár, 1804.

⁸⁵ *Közköltészet 3. A társadalmi élet költészete: 3/B Közkerölcs és egyéni sors*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLÖS Imola, Bp., Universitas, 2015 (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. század, 15), 143 skk.

kérdéseket, morális problémákat vet föl.⁸⁶ Az általános és a konkrét között Pindarosnál szerves és folyton jelen lévő, oda és vissza átjárható kapcsolat áll fenn a szövegek központi gondolata, szerkezete, képei és az elmesélt mítoszok révén, még ha ezek a kapcsolatok a Pindaros verseinek keletkezése óta eltelt hosszú idő óta nem is mindig pontosan fölfejtethők.⁸⁷ Mint láttuk, az általános gondolatok és a konkrét esemény összekapcsolása az epicediumok esetében is jellemző eszköz.

Ungvárnémeti Tóth a *Hermina* elején és végén kiemelt központi gondolat segítségével foglalja keretbe az általános és az aktuálisan konkrét mondanivalót. A görög szöveg elején (1–5. sor) gnómaszerű tömörséggel, a Pindaros ódáiban gyakran megjelenő erős kezdőkép módszerét választva a „szerelem gyümölcseről” és a „születést védő” Zeus akarataról ír, a magyar szöveg pedig „az élet tüze” folyamatos átöröklődéséről beszél. A vers végén ennek a gondolatnak a szituációhoz illesztett aktuális formáját láthatjuk, amikor arról olvashatunk, hogy az ikergyermekekben megtestesülő új élet adta reménység hogyan világíthatja be a haláleset után támadt sötétséget. Mintha ez lenne a természet rendje: a szerelem gyümölcse, az új élet még a tragikusan fiatalon megszakadt régi élet okozta hiányt is képes valamennyire betölteni.

A szöveg kezdő gnómája megfogalmazza tehát a vers alapvető gondolatát. A későbbiek során ez a gondolat hol eltűnik szemünk elől, hol pedig visszatér oda. Miként Ungvárnémeti Tóth Barthélemy abbénál olvashatta, a gondolatmenet Pindarosnál sosem nyílegyenyes: „Miért látjuk néha ezen folyót kirohanni, viszsza-térni árkába, onnan esmét nagyobb dühhel ömleni-ki, ’s oda esmét viszsza-térni, hogy csendesen bevégezze folyását? Azért, hogy akkor mint egy oroszán több versen elő-csap a’ csavargó ösvényeken, ’s nem nyugszik míg prédáját meg nem ragadja, Pindarus néki dühödve üldözi a’ szeme előtt meg-meg illanó tárgyat.”⁸⁸

Ungvárnémeti Tóth fokozatosan szűkíti le az általános indítóképet *Hermina* főhercegnő tragikus halálára. Ennek megfelelően az első nagy egység három mondata (1–24. sor) tartalmazza az általános problémafelvetést, *Hermináról* még egyáltalán nincs szó. Az első mondat (1–6. sor) az élet továbbörökítését mutatja meg, a második mondat (6–13. sor) az asszonyi sors különleges, rejtett ígérését hangsúlyozza, míg

⁸⁶ Herman FRAENKEL, *Early Greek Poetry And Philosophy*, trans. Moses HADAS, James Willis BASIL, Blackwell, Oxford, 1975, 440–441. – Lásd még erről: PINDARE, *Olympiques*, texte établi et traduit par Aimé PUECH, Paris, Société d’Édition „Les Belles Lettres”, 1949 (Collection des Universités de France), 8–14.

⁸⁷ Ma már nem mindig rekonstruálható egy győztes sportoló, annak szülővárosa és az elbeszélt mítosz-változat összefüggésrendszere: PINDARE, *i. m.*, 11.

⁸⁸ BARTHÉLEMY, *Az ifjú Anacharszis...*, *i. m.*, III, 210. – Tóth olvashatta az abbé munkájának ezt a szövegrészét, hiszen maga is idézett belőle. Vö. UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 509, 435. skk. A francia eredeti: «Pourquoi voit-on quelquefois ce torrent franchir ses bornes, rentrer dans son lit, en sortir avec plus de fureur, y revenir pour achever paisiblement sa carrière? C’est qu’alors semblable à un lion qui s’élance à plusieurs reprises en des sentiers détournés, et ne se repose qu’après avoir saisi sa proie, Pindare poursuit avec acharnement un objet qui paroît et disparoît à ses regards» (BARTHÉLEMY, *Voyage de jeune Anacharsis...*, *i. m.*, III, 275).

a harmadik mondat (14–24) az asszonyi életúton bekövetkező nem várt, szörnyű következményeket hozó fordulatokat emeli ki.

Ezeket az általános, elvont megállapításokat az óda második egységét alkotó negyedik mondat (25–37. sor) két mítoszrészlete teszi személyesebben átélhetővé, amivel a költő a fiatal nők életében bekövetkező tragikus fordulatra mutat példát. Az első történetben (25–31. sor) Niobé sorsát idézi fel, aki hat fiú és hat leány – más változatban hét fiú és hét leány – anyjaként kigúnyolta Létót, hogy annak csak két gyermeke van. A két gyermek, Artemis és Apollón sértettségében bosszút állt, és lemészárolta Niobé gyermekeit. Ungvárnémeti Tóth a hagyományos változatoktól eltérően meséli a történetet: nála Niobénak csecsemője van, míg a történet ókori változataiban Niobé gyermekei már felnőttek. Feltűnő az is, hogy a görög szöveg csak nagyon visszafogottan utal az előzményekre, a magyar szöveg pedig még annyira sem, így az óda azt a benyomást kelti, hogy az istenek haragja, Niobé tragikus vesztesége derült égből, váratlanul érkezik.

A második történet (31–37. sor) szinte csak egy utalás erejéig van jelen a görög szövegben: Θυγατρί δὲ χρυσοπέπλω / κρατέοντος ἐν ἰσθμίοις / μυχοῖσι δεσπότης / παμφώνους ὑμεναίους / αἰδῶν ἦλθε χορὸς / κορᾶν παρθενικᾶν, αἶλινα / δ' ἀπῆλθε λέγων.⁸⁹ Magyar prózafordításban: „Az Isthmos belső részén uralkodó király aranyruhájú leányához szüzekből álló kórus jött, amely sokhangú nászéneket dalolt, s sirmalmas énekkel távozott.” Az „Isthmos belső része” alighanem Korinthoszra utal, ahol a mítosz szerint a király leánya, Kreusa feleségül ment Iasónhoz, aki Médeiát hagyta el a királylány kedvéért. Médeia azonban bosszúból mérgezett peplót küldött nászajándékként Kreusának, aki örömmel vette föl a ruhát, amelytől aztán rögtön szörnyű halált halt. Így állhatott elő a versben jelzett helyzet: az Isthmos belső részén uralkodó király leányához nászdalokat éneklő kórus érkezett, amely aztán nem sokkal később gyászénekeket dalolva távozott. Az azonosítást alátámasztja az is, hogy Ungvárnémeti Tóth *Nárcisz* című drámájának harmadik „nyílás”-ában pontosan ezeket az elemeket emeli ki a történetből,⁹⁰ vagyis biztosan ismerte a mítoszt. Az óda magyar szövegéből⁹¹ hiányzik az Isthmosra és a királylányra tett utalás, a mondat elejére pedig a „gyakran” szó kerül, így a magyar szövegben a történet általánosító érvényű megállapítással változik, hiszen minden konkrét elem hiányzik belőle.

Az óda harmadik nagy, egyúttal záró szerkezeti egységét az 5. és 6. mondat alkotja. Az 5. mondat (37–49. sor) még nem mondja ki Hermina nevét, ám Ungvárnémeti Tóth egyértelműen a közelmúltat, vagyis a nádorasszony halálának főbb eseményeit eleveníti fel: a fiatal feleség vajúdása, a megszülető gyermekek, majd az anya hirtelen halála és a férj gyásza egyértelműen Herminára utal. Az utolsó szerkezeti egység

⁸⁹ UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 360, 362.

⁹⁰ *Uo.*, 315, 36–46. sor – A történetet legismertebb formájában Euripidész *Médeia* című tragédiája meséli el. Ungvárnémeti Tóth erre a darabra nem utal, Euripidész viszont említi a két nyelvű kötet bevezetőjében: *Uo.*, 350. – Egy másik Euripidész-darabból pedig idéz is: *Uo.*, 457.

⁹¹ „Gyakran félre dőle a lobogó szövétnék / Hümen ünnepi fényben állt / Oltára bíborán, 'S gyászos éjbe borítá / Halottja árva menyasszonyát” (UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 361, 363).

(49–72. sor) ezután a jövőt állítja középpontba. Először költői kérdések formájában a gyász különböző aspektusainak, köztük az okok keresésének és a jövő vigaszt nyújtó lehetőségeinek (az ikrek, új feleség) témája merül föl. Ezután a zárlat előkészítéseként ismét a boldog várakozás öröme és a nem várt tragédia közötti ellentétet emeli ki, hogy aztán a záróképben ismét a veszteség és reménység együttes képével kanyarodjon vissza a szöveg kiinduló gondolatához.

A szöveg első fele tehát (1–37. sor) először általános, olykor gnómaszerű tömörséggel megfogalmazott állítások segítségével, majd mitológiai példákkal veti föl főbb témáit: az élet körforgását, az asszonyi sors reményeit és hirtelen fordulatait, a gyermekáldás jelentőségét, majd a szöveg második felében (37–72. sor) a Herminával történetekre vetíti a fölvetett gondolatokat, témákat.

A szöveg szerkezete mellett mitológiai utalásai is az eredeti gondolat kibontását és a Pindaros-minta követését szolgálják. Abban erősen eltér a pindarosi mintától, hogy a fölhozott példáknak nincsen közvetlen közük Herminához, hiszen Pindarosnál a mitológiai történetek gyakran kapcsolódnak a megénekelte versenygyőztes városához vagy nemzetségéhez. Hermina kapcsán esetleg a Habsburg család királyi ősei közül lehetett volna néhányat megemlíteni, ezek viszont erősen kilógtak volna az antikizáló hangulatból.

Ungvárnémeti Tóth ezért olyan antik utalásokat választott, amelyek könnyebben belesimulnak a pindarosi óda világába, gondolatmenetébe. A szövegben három komolyabb mitológiai utalást találhatunk: az első szerkezeti egységben Isis istennőre utal, a másodikban pedig Niobé és Kreusa történetének néhány vonását villantja föl. Az utalások megszerkesztésében is Pindaros módszerét követi, aki győzelmi ódáiban gyakran csak azokat az elemeit idézte föl a mítosznak, amelyekre gondolatmenete szempontjából föltétlenül szükség volt.⁹² Ez egyrészt lehetőséget adott a történet aktuálisan releváns elemeire fókuszálni, másrészt Pindaros számíthatott arra, hogy közönsége a történet ismeretében ki tudja egészíteni a hiányzó részeket.

Noha Ungvárnémeti Tóthnál a történetek Pindaroshoz képest igen rövidek, mégis érdemben erősítik a szöveg központi gondolatát. Az 1. antistrófában Isis lepellel fedett, soha ki nem takart titokzatos dolgait (11–12. sor) említi meg, amelyeknek jellemzését Ungvárnémeti Tóth a 13. sor ἀπεκάλυψεν szavához a kötet végén található szószerdetben kapcsolódó megjegyzése⁹³ szerint Isis egyiptomi szobrának felirata alapján alkotta meg a görög szövegben.⁹⁴

⁹² « Ces mythes ont chez lui deux caractères principaux: d’abord, ils ne sont jamais narrés régulièrement et longuement selon la manière épique; tout y concis, rapide; l’attention est uniquement concentrée sur les deux ou trois faits essentiels... » (PINDARE, *i. m.*, 10).

⁹³ „Ἀποκάλυπτεν (Óda III.) vétetett Izisz Egyiptomi Templomának felírásából: Ἐγὼ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς καὶ ἐσόμενον, καὶ τὸ ἐμὸν πέπλον οὐδεὶς πω θνητὸς ἀπεκάλυψεν” (UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 452).

⁹⁴ A szobor feliratát és leírását lásd Plutarchos *Moralia* című művének *De Iside et Osiride* című 9. fejezetében (Plut. 354c): „Ἐν vagyok mindaz, ami volt, ami van, és ami lesz, a ruhámat még egyetlen halandó sem lebbentette fel” (PLUTARKHOSZ, *Izisz és Oszirisz*, ford. W. SALGÓ Ágnes, Bp., Európa, 1986, 14–15).

Isis istennő alakja jól példázza mind a születésben folyton megújuló világot, mind a nők előtt álló sors rejtélyét, mind pedig azt, ahogyan a női sors titokzatos lehet a férfi szemlélő számára. Isis leple egyébként a 18–19. század fordulóján ismert motívum volt.⁹⁵ utalhatunk Friedrich Schiller *Das verschleierte Bild zu Sais* (1795) című versére⁹⁶ vagy éppen Kantra, aki szintén utal rá *Az ítélőerő kritikája* című munkájában.⁹⁷ Kant utalása egyébként a tudomány megismerésének nehézségeire utal, míg Schiller versében a rejtett igazsághoz vezető különböző utak nehézségei és az ezzel kapcsolatos döntések állnak a középpontban.

Ungvárnémeti Tóth Isis esetében a Pindaros-tanulmányban⁹⁸ megfogalmazott eredeti célkitűzésének megfelelően járhatott el, amikor a korban közismert vándormotívumot görög kontextusához vezette vissza. Az így megtalált gondolatot, formát aztán az eredeti kontextustól eltávolítva – vagy azt talán nem is teljesen ismerve⁹⁹ – aktuális gondolatának leírásához használta föl, hogy a női sors kifürkészhetetlenségéről elmélkedjen költeményének elején. A magyar változatban némileg más a kép értelme, mivel ott Isis az anyaság, a szülést irányító istennőként kap nagyobb hangsúlyt, míg a görög szövegben inkább a nőiességgel összefüggő titkok őrzőjeként áll előttünk.

Niobé és Kreusa története is jól erősíti a szöveg gondolatmenetét. Itt Pindarossal ellentétben nem a közös eredet vagy a közös város a kapocs a mítosz és az óda központi szereplője, Hermina között, hanem a közös női sors. Noha egyik sem tipikus, és egyik sem állítható tökéletes párhuzamba Hermina történetével, az Ungvárnémeti Tóth által kiemelt történetelemek a házasság, gyermekvállalás boldogságát széttrőő tragikus fordulat lehetőségére, így a női sors különös sérülékenységére mutatnak a görög mitológiából vett példák révén. Hermina így mintha saját maga is mitológiai hősnővé emelkedne, hiszen Niobé és Kreusa példáját követően a női életsors törékenységének újabb jelképévé válik. Niobé, Hermina és Kreusa, hiába választja el őket mind térben, mind időben hatalmas távolság, mégis ugyanannak a női sorsnak a részesei. A Hermina halálára írt gyászvers így még jobban megemeli Hermina alakját, hiszen – Pindaros ódaitól nem idegen módon – központi hősét a mítosz szereplőjévé teszi.

Az óda egyéb görög mitológiai utalásai is annak a kontextusnak a megteremtésében segítenek, amelyben Hermina mítoszi magasságba emelkedik. A főhercegnő sorsáról Eleuthó, a szülés istennője döntött (49. sor), a jövőre nézve pedig a sírra

⁹⁵ Pierre HADOT, *The Veil of Isis: An Essay on the History of the Idea of Nature*, transl. Michael CHASE, Cambridge–London, 2006, 233–283.

⁹⁶ Magyar fordítását lásd: Friedrich SCHILLER, *Az elfátyolozott szaiszi szobor*, ford. HALASI Zoltán, 2000 [Kétezer], 19(2007), 5. sz., 41–43.

⁹⁷ Immanuel KANT, *Az ítélőerő kritikája*, ford. PAPP Zoltán, Bp., Osiris, 2003, 232. – Idézi HADOT, *i. m.*, 2006, 266 skk.

⁹⁸ „Ámbár meszsze távoztunk a' Költőségnek Geniusától, mindaz által lebecsátkozhatunk a' Görög Költőkhöz mi is azon arany lánczon, mellyen ők a' mi bölcs századunkra anyanyiszor felemelkedtek” (UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*, 509).

⁹⁹ Nem tudhatjuk, hogy Plutarchos munkáját közvetlenül ismerte, vagy valamilyen gyűjteményben látta az idézetet.

telepedő megszemélyesített Elpis ad reményt (68. sor). Az óda legvégén (71–72. sor) az égbolton a Vénusz (Esthajnalcsillag) esti és hajnali változata, Hesperos (‘este’) és Phósphoros (‘fényhozó’) jelenik meg,¹⁰⁰ hogy a főhercegnő halála miatti gyász és az egészséges ikrek születése okozta öröm ellentmondásokkal teli érzelmeiben irányt mutasson. Ez a kép az égitest kettős értelmére épül: Venus Hesperosként este jelenik meg, így a gyászhoz, az elmúláshoz éppúgy kapcsolódik, mint ahogy Phósphorosként hajnalban a remény, az új kezdet jelképévé válik.

A szöveg metaforái, képi világa is az alapgondolatot bontja ki. A képek egy része a természetből való: ἔρωτος ὁ καρπός (*a szerelem gyümölcse*; 2), σπινθὴρ ἁενάου πυρὸς (*az örök tűz szikrája*; 4), δρέποις ἄνθεων φοινίκων (*a bíbor virágok letépeése*; 16), ἵχνος ἑόν (*a nyoma*; 45), κλασθέντος... καρπὸς ἐκ δένδριου (*eltört fa gyümölcse*; 48). Ezek a képek itt is a szöveg univerzális jellegét erősítik, hiszen a női sorshoz és Hermina tragédiájához olyan képzeteket társítanak, amelyek kortól függetlenül értelmezhetőek.

A képek egy másik csoportja a görögök világát idézi meg, így a Pindaros-óda imitációjának eszközeként is szolgálnak. Ilyenek a Pindaros-ódákban is előforduló, sportversenyekre utaló képek: ὅσσα δραμοῖσιν / πλάξοι ἂν ἐν σταδίῳ μιν κακά (*mennyi rossz dolog térítheti el a stadionban futó nőket*; 20–21), ἄθλους ἐπεὶ κατέβα (*a versenyterre odalépett*; 23). Más kép inkább a görög mindennapokhoz kapcsolódik: ἔρωτος παραθάκα (*szerelem záloga*; 56).

A nyelvi korlátokból is következik, hogy a görög szövegben nincsenek olyan képek, utalások, amelyek kimondottan a magyar közegre vonatkoznának. Talán Attila alakja (58.) kivétel, ám az ő személye a késő ókori irodalomban is jelen volt. Az ő nevét „Buda várának” körülírására használja Ungvárnémeti Tóth, talán így kerülhette el a magyar szó beemelését a görög versbe.

A szövegből hiányoznak a Hermina halálának konkrét körülményeire tett utalások is. A Hermina-gyászversek többségében ez szintén nincs jelen, ám például Cseresnyés Sándor szövegében megjelennek a főhercegnő halálának saját korában is közismert körülményei. Az is szokatlan, hogy a szöveg Hermina nagyságát, életét kevésbé hangsúlyozza, nem tartalmaz a vers parttalan dicsőítést, noha természetesen utal Hermina kiemelkedő jelentőségére. Visszafogott ízléssel a főhercegnő sorsában az emberi sors egy lehetséges variációját mutatja meg, összekapcsolva a mítoszokkal és az általános emberi tapasztalattal.

Ungvárnémeti Tóth László Hermina-ódájában megfelelt annak az epicedium-igénynek, amellyel kapcsolatban Vadera Gábor véleményét idéztük, hiszen a szöveg úgy állít emléket a nádornénak, hogy közben az asszonyi sors különleges ígértén, fordulatain, veszélyein elmélkedik. Mindezt pedig a Pindaros-óda különleges műfajának

¹⁰⁰ A római korban már biztosan tisztában voltak azzal, hogy a két égitest ugyanaz: „Az öt bolygó közül a legalsó és a Földhöz a legközelebb lévő Venus csillaga, amelyet görögül napfelkelte előtt Phósphorosznak, latinul Lucifernek („Fényhozó”-nak) mondanak, ám napnyugta után Hesperosz a neve...” (Cicero: *De natura deorum*, II. 20). Lásd CICERO, *Az istenek természete*, ford. HAVAS László, Bp., Helikon, 1985 (Prométhesz Könyvek, 9), 79.

imitálásán keresztül érte el úgy, hogy mind a metrumban, mind az óda szerkezetében, gondolatmenetében, mind képi világán és a megidézett mítoszok elbeszélés módján keresztül úgy tudta megeleveníteni az ókori műfajt, hogy a szöveg mindeközben a saját korához, saját koráról is szóljon.

Ungvárnémeti Tóth László Hermina című görög ódájának nyersfordítása¹⁰¹

1. (1. mondat: 1–6. sor) Isteni dolog a szerelem gyümölcse, amely az élet erejeként adatik, örökké égő tűz szikrájaként, így mindannak a létrejöttét, amit a születést védő Zeus a legjobbnak vél, az összes élő beteljesíti.

(2. mondat: 6–13. sor) Férfi! Jobb sors van megírva az asszonynak. A halhatatlanok hona/háza előtt láthatod meg őt, a legragyogóbb napsugaraktól kifehéredett fejjel. (Megtudhatod azt is, hogy...) Odabent valami fényesen ragyog Isis leple alatt heverve, amit kezével soha senki nem fedett fel.

(3. mondat: 14–19. sor) Finom lelkében örvendezve a vágyaktól a leány arra áhítozik, hogy végre szakítson (azokból) a bíbor virágokból, amelyekből koszorút adtak az istenek a feleségnek, a férj vágyának, a jó nevű gyerekek boldog anyjának;

(19–24. sor) aki még nem tudja, hogy mennyi rossz dolog térítheti el a stadionban futó nőt. Boldogan siet (utána), férjét követve örvendezik, miután (az?) a versenytérre odalépett. Nyomorult lesz az asszony (sorsa), ha a férfi elesik, nyomorult, ha ő esik el.

2. (4. mondat: 25–31. sor) Niobé karjában a kedves kiseded édesen mosolygott, s a meg-gondolatlan öröm Zeus termeinek megvetésére ösztönözte az anyát. Erőszakos kezek-ből a kilőtt nyíl halált hozott. Jaj, jaj, akkora volt az istenek irigysége!

(5. mondat: 31–37. sor) Az Isthmos belső részén uralkodó király aranyruhájú leányához szüzekből álló kórus jött, amely sokhangú nászéneket dalolt, s siralmasan szomorú (gyászénekekkel) távozott.

3. (6. mondat: 37–42. sor) Sokszor látja maga a gyűlöletes sors, hogy a vőlegény ter-meiben, vajúdás közben, szerettei körében hal meg egy fiatal lány, aki az élet tüze-nek erejét és az isteni lángot táplálja lelkében;

(42–49. sor) alig ízlelte meg a szerencsétlen lány mindazt az örömet, amit csak a cse-csemő anyjának adott, boldogan reménykedve, hogy a maga után hagyott nyom kivirágzik. Nem tudta, hogy a képmás a legkedvesebb férfi számára bánattá lesz, és olyan lesz a királyi férfinak, mint az eltört fa gyümölcse.

(7–10. mondat: 49–58. sor) Miért gyűlöli Eleuthó ennyire a pannonokat? Mikor fog-ja, elhunyt Hermina! a férj megszüntetni a gyászt kedves szívében? Ki fogja oldani a hunok/magyarok szomorúságát? Az, ha miközöttünk egy (még) derekabb úrnő lesz parancsolónk? Az édes gyermekek, az ő szerelme bizonyága, a derekak számára örök emlékművet jelentenek;

¹⁰¹ Hálásan köszönöm Horváth Judit c. egyetemi tanár (ELTE BTK Görög Tanszék) segítségét, amelyet a fordítás ellenőrzéséhez nyújtott.

(58–67. sor) a magyarok fölött egykor uralkodó hatalmas erejű Attila fényes városa / országa, kedves vezetőd (fejedelmed) a vár legmagasabb fokán a legédesebb énekek micsoda örömdalát hallhatta volna! Mennyire lelkendezne a tömeg, amint (be)fogadja a vendégeket / idegeneket! Az anya és a fényes feleség ünnepét azonban elhalasztotta sors, ami minket gyászba borít.

(67–72. sor) Fölötte ül a szent reménység, és a nemes lelkű anya sírján a szárnyaival a haza két piciny daimónját nyugtatja. Kedves esthajnalcsillagként (Hesperos) gyászoljuk őt, miközben arra vágyunk, hogy reggeli csillagként (Phósphoros) jöjjön közénk.